

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ З ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Володимир Артюшенко,
здобувач ступеня доктора філософії
Інституту професійної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0003-1897-8701>

Анотація. В умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України, руйнування сталої економічної системи спостерігається зростаюча потреба в кваліфікованих робітниках, які володіють підприємницькими компетентностями й здатністю ефективно організувати власну справу. Внутрішньо переміщені особи становлять одну з найбільш вразливих соціальних груп в умовах збройного конфлікту й глибокої економічної кризи в Україні. Одним із шляхів соціально-економічної їх інтеграції до приймаючих громад є започаткування власного бізнесу. У статті виокремлено основні напрямки освітньої діяльності з розвитку навичок до підприємницької діяльності у дорослого населення з числа внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, доросле населення, підприємницька діяльність, підприємницька компетентність, освітній процес.

DEVELOPMENT OF BUSINESS COMPETENCE AMONG ADULTS FROM INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Volodymyr Artyushenko,
PhD student of the
Institute of professional education of the NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Abstract. In the conditions of the large-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the destruction of the stable economic system, there is a growing need for qualified workers who have entrepreneurial skills and the ability to effectively organize their own business. Internally displaced persons are one of the most vulnerable social groups in the conditions of armed conflict and deep economic crisis in Ukraine. One of the ways of their socio-economic integration into the host communities is to start their own business. The article highlights the main areas of educational activity for the development of entrepreneurial skills among the adult population of internally displaced persons.

Keywords: internally displaced persons, adult population, entrepreneurship, entrepreneurial competence, educational process.

В умовах воєнного стану й потрясень, спричинених агресією росії, економіка України потребує самостійних і активних громадян, здатних адаптуватися й розвивати власну справу. Це особливо актуально для сфери професійної (професійно-технічної) освіти, де здійснюється підготовка кваліфікованих робітників, які з часом ставатимуть або найманими працівниками, або самозайнятими особами. Зважаючи на стрімкі зміни у господарській діяльності через

протидію агресору, майбутні фахівці мають бути готові проявляти ініціативу й підприємливість для успішної самореалізації. Саме тому заклади професійної (професійно-технічної) освіти (далі – П(ПТ)О) мають приділяти більше уваги формуванню відповідних компетентностей з огляду на нові умови функціонування економіки.

Поряд із цим, одним з наслідків російської агресії стало руйнування української економіки, що призвело до деформації ринку праці, скорочення робочих місць та зростання безробіття. Україна втратила значну частину свого економічного потенціалу через знищення промислових об'єктів, енергетичної та транспортної інфраструктури. Це істотно ускладнило ведення економічної діяльності й спричинило падіння ВВП (Закатнов, 2023).

Особливої уваги в аспекті досліджуваної проблеми становить категорія населення, що відносяться до внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО).

У першому абзаці першої частини статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014) визначається, що «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру».

ВПО становлять одну з найбільш вразливих соціальних груп. Це переважно працездатне доросле населення з різним рівнем освіти й професійної кваліфікації. Проте більшість з них потребують термінових можливостей для працевлаштування, забезпечення основних життєвих потреб своїх сімей. Одним з найбільш оптимальних і сталих шляхів вирішення цієї нагальної проблеми може стати розвиток підприємницького потенціалу й стимулювання започаткування власної справи серед ВПО. Цілеспрямований розвиток підприємницької компетентності у дорослого населення може стати ефективним механізмом сприяння їхній зайнятості, самозабезпеченню й соціально-економічній реінтеграції.

Згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції, станом на 25 вересня 2023 року в Україні налічується 3,7 млн ВПО. 52% усіх ВПО зосереджено лише в п'яти областях України, причому найбільшу їхню кількість зареєстровано у Дніпропетровській і Харківській областях (приблизно 498 тис. та 494 тис. ВПО відповідно). Фінансове забезпечення залишається найгострішою потребою для всіх груп населення (50% ВПО, 45% осіб, що повернулися, і 44% не ВПО). Більшість ВПО, як і раніше, походять зі східних областей України (69%, або 2 246 000 осіб). Майже кожна п'ята ВПО походить із областей на сході України (17%, що відповідає 612 тис. осіб) (Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Р 14, 2023).

Зокрема, за оцінкою Луганської обласної державної адміністрації – обласної військової адміністрації у 2022 році понад 300 тисяч жителів Луганської області вимушено стали переселенцями. Серед зареєстрованих переселенців з Луганщини найбільшою категорією є особи працездатного віку: 100 тис. людей або 53,2% від загальної кількості. Серед інших 88,2 тис. переселенців: пенсіонери – 36,3 тис. (19,3%); діти – 38,9 тис. (20,7%); люди з інвалідністю – 7,7 тис. (4,0%) та інші категорії – 2,8% (Координаційний центр підтримки цивільного населення, 2023).

Для дорослих працездатних осіб започаткування власної справи дозволить реалізувати наявний трудовий і підприємницький потенціал, створити додаткові робочі місця, сприятиме інтеграції у місцеві громади. Тому цілеспрямована освітня, фінансова, інформаційна підтримка

ВПО в розвитку власної підприємницької ініціативи має стати одним з ключових напрямів державної політики.

Українське законодавство, зокрема, регулює певні аспекти освіти дорослих. Відповідні положення відображені в низці нормативно-правових актів. Окремі аспекти освіти дорослих містяться в Конституції України, законах «Про освіту» (2017), «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (1998), «Про фахову передвищу освіту» (2019), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійний розвиток працівників» (2012), «Про зайнятість населення» (2012) та деяких інших нормативних актах у сфері освіти і науки.

У січні 2023 року Верховна Рада підтримала в першому читанні законопроект «Про освіту дорослих», ініційований Кабінетом Міністрів України. У пояснювальній записці наголошується, що документ розроблено на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Законопроект закріплює освіту дорослих як окремий складник освіти, що має суспільну цінність; закладає інституційні основи співробітництва між державою, органами місцевого самоврядування та провайдерами освіти дорослих, а також передбачає елементи саморегулювання у цій сфері освіти (Лук'янова, 2022).

Враховуючи масштаби руйнувань унаслідок війни, кількість біженців і ВПО, очікується значне реформування українського ринку праці. Відповідно, широкомасштабні програми перенавчання й підвищення кваліфікації дорослих громадян є нагальною необхідністю.

В Україні існує розгалужена мережа закладів П(ПТ)О, у яких освітніми програмами з професій передбачається формування й розвиток навичок підприємницької діяльності. Проте більшість із них орієнтовані на молодь і використовують як традиційні, так й інноваційні освітні підходи. Разом зі тим, підготовка підприємців з числа дорослого населення має певні особливості. По-перше, вона повинна враховувати специфіку ведення власної справи як окремого типу людської життєдіяльності. По-друге, у дорослих є відмінності під час освітнього процесу, пов'язані з віковими особливостями цієї категорії. По-третє, обмежені часові ресурси унеможливають тривале навчання.

З огляду на це, підприємництво для дорослого населення, зокрема, і для ВПО необхідно розглядати як здатність продавати свої знання й уміння іншим. Формування і розвиток підприємницької компетентності має базуватися на навичках творчості, критичного мислення, вирішенні проблем, ініціативності, наполегливості та вмінні співпрацювати (Зоренко, & Гриценко, 2019).

Ураховуючи специфіку повсякденної реальності для ВПО, досвід зарубіжних країн і передових вітчизняних практик, можна стверджувати, що навчання дорослого населення основам підприємництва має відбуватися за короткостроковими програмами й ґрунтуватися на таких ключових принципах: використання гнучких модульних програм, які постійно оновлюються з урахуванням зворотного зв'язку з успішними підприємцями; застосування інтерактивних методик і сучасних технічних засобів для інтенсифікації освітнього процесу; використання інфраструктури підтримки бізнесу (бізнес-інкубатори, технопарки тощо) для формування практичних навичок; залучення педагогічних працівників, здатних ідентифікувати конкретні освітні потреби у контексті обраного виду підприємницької діяльності.

Професійними стандартами, які визначають вимоги до кваліфікації працівників, їх компетентності, що визначаються роботодавцями і є основою для формування професійних кваліфікацій, виокремлюються певні здатності, пов'язані з підприємницькою діяльністю. Так, професійний стандарт з професії 5169 «Майстер з монтажу та обслуговування систем відновлювальної енергетики», затверджений наказом Міністерства економіки України» (2022),

містить, зокрема, такі загальні компетентності: здатність приймати рішення в межах професійної компетентності, нести персональну відповідальність за результати прийняття професійних рішень; здатність дотримуватися професійних та етичних норм поведінки; здатність взаємодіяти із колегами по роботі, працювати в команді; здатність запобігати виникненню конфліктних ситуацій; здатність до адаптивності та стресостійкості; здатність захищати персональні дані клієнтів; здатність до професійної мобільності та адаптації в змінах організації праці. Звичайно, що конкретний опис підприємницької компетентності має міститися в державному освітньому стандарті.

Професійна компетентність підприємця і менеджера малого та середнього бізнесу включає дві частини. Перша – базова, визначена державними освітніми стандартами з конкретних професій. Друга – варіативна, що залежить від специфіки конкретного виду підприємницької діяльності. В умовах жорсткої конкуренції роль цієї змінної складової постійно зростає, адже саме вона дозволяє бізнесу гнучко реагувати на умови ринку, що динамічно трансформується. Саме на формування гнучких адаптивних компетентностей має робитися наголос у підготовці ВПО до підприємництва. Адже ця категорія громадян змушена розпочати діяльність в нових умовах, що вимагає вміння швидко реагувати на зміни попиту, знаходити свої ніші в конкурентному середовищі.

В освітніх програмах для навчання осіб з числа ВПО, які планують займатися підприємництвом, варто приділяти увагу формуванню таких ключових навичок: оцінювання поточної ринкової ситуації й тенденцій у відповідному секторі економіки, де планується започаткування власної справи; визначення можливих джерел фінансування бізнес-проекту й залучення стартового капіталу; оцінювання й мінімізація підприємницьких ризиків; ведення спрощеного бухгалтерського обліку й фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва.

Опанування зазначеними компетентностями дозволить вимушеним переселенцям ефективніше розпочати й вести власну справу в нових економічних умовах.

Оскільки мова йде про ВПО з числа дорослого населення, які вже мають сформований світогляд, характер, життєвий і професійний досвід, певний багаж знань і вмінь, ефективна підготовка їх до підприємницької діяльності потребує застосування інтерактивних методів навчання. На відміну від традиційних методів організації освітньої діяльності, де дорослий є лише пасивним реципієнтом інформації, інтерактив передбачає його активну участь у конструюванні процесу пізнання, зокрема, шляхом дискусій, обговорень проблемних ситуацій, рольових ігор, бізнес-симуляцій, мозкових штурмів, аналізу кейсів, виконання практичних завдань у групах тощо. Під час такої навчальної взаємодії у здобувачів освіти формується власна думка з обговорюваних питань, відбувається взаємообмін поглядами й ідеями, вироблення оптимального рішення. Саме активна освітня співпраця сприяє ефективному засвоєнню нових знань і формуванню практичних навичок, що особливо важливо для дорослої аудиторії.

Реалізація освітніх технологій, спрямованих на розвиток підприємницької компетентності в контексті взаємодії з ВПО, можуть ефективно впроваджуватися у сфері професійної (професійно-технічної) освіти шляхом використання бізнес-інкубаторів і бізнес-центрів. Об'єднання переваг такої роботи може бути забезпечене завдяки розширенню функціоналу центрів розвитку кар'єри, де готовність до підприємницької діяльності має формуватися через системний підхід, в процесі якого розкривається сутність підприємництва: розуміння природи підприємницької діяльності, особливостей підприємницького мислення, бізнес-планування, фінансової грамотності тощо (Савченко, 2022).

У контексті розмови про розвиток навичок до підприємницької діяльності саме у ВПО було б доцільно, на нашу думку, забезпечити діяльність центрів розвитку кар'єри закладів професійної (професійно-технічної) освіти в співпраці з гуманітарними хабами. Так, станом на 1 серпня 2023 р. в Україні працювало 35 гуманітарних штабів (хабів), які створені сільськими, селищними, міськими військовими адміністраціями Луганської області (Луганські хаби – вагома підтримка в умовах війни, 2023).

Сьогодні перелік послуг, які надаються у хабах Луганщини, розширено. Зокрема, крім медичних, юридичних, психологічних послуг, які були запроваджені на початку старту проєкту, надаються ще й адміністративні послуги, консультації з питань соціального захисту дітей і дорослих, освітні, культурні й оздоровчі послуги, а також заходи з організації дозвілля для різних вікових груп.

Такий формат співпраці між центрами розвитку кар'єри закладів П(ПТ)О та гуманітарних хабів може бути взаємовигідним: центри розвитку кар'єри можуть взяти на себе завдання підтримки ініціатив стартапів і підприємців через доступ до ресурсів, консультацій, організації відповідного навчання, вони можуть стати платформою для організації спеціалізованих тренінгів, майстер-класів; гуманітарні хаби отримують можливість розширити свою мережу контактів, відкривати нові послуги, сприяти самозайнятості й самозарадності ВПО, їх інтеграції до приймаючої громади.

Отже, важливість розвитку малого бізнесу для вирішення багатьох соціально-економічних проблем, насамперед, зайнятості дорослого населення, особливості сучасного стану економіки зумовлюють необхідність державної й громадської підтримки малого підприємництва взагалі і серед ВПО зокрема. Сприяння збільшенню кількості малих підприємств може стати дієвим способом швидкого створення нових робочих місць, ліквідації безробіття, подолання негативних процесів в економіці (Алексєєва, & Єршова, 2020).

Протягом широкомасштабного вторгнення, пов'язаного з цим руйнуванням інфраструктури й житла, невизначеністю перспектив повернення стало зрозумілим, що пріоритетним у політиці щодо ВПО має стати адаптація та соціально-економічна інтеграція, що може бути, зокрема, забезпечено відкриттям власної справи.

У формуванні навичок до підприємницької діяльності дорослого населення з числа ВПО мають бути: організація підготовки до підприємницької діяльності з урахуванням стратегії місцевого й регіонального розвитку приймаючої громади, екологічної сталості й прагнень початківця-підприємця; урахування в освітніх програмах питань з основ обліку й оподаткування діяльності малого підприємництва, мікроекономічних питань, маркетингу, менеджменту й практичних вмінь щодо бізнес-планування; доступ до постійної консультативної підтримки з усіх питань, пов'язаних із підприємництвом, навчання (онлайн-сервіси, наставництво з боку місцевих підприємців, консультативна підтримка закладами професійної (професійно-технічної) освіти, тренінги, майстер-класи, рівний-рівному).

Окрім спеціальних знань і навичок, що відповідають конкретному виду діяльності, важливо надати майбутнім підприємцям з числа ВПО базові знання про елементарні аспекти підприємницької справи, включаючи юридичні й податкові питання, а також методи залучення клієнтів. Тим, хто прагне розпочати свій власний бізнес, необхідно володіти навичками складання бізнес-плану й ефективного управління витратами й прибутком. У будь-якому випадку, під час розвитку підприємницької компетентності в дорослого населення з числа ВПО увага має акцентуватися на конкретних практичних знаннях і вміннях, що будуть зміцнювати самозарадність особи, яка вирішує відкрити власний бізнес в умовах війни.

Список посилань

- Алексєєва, С., & Єршова, Л. (2020). Зміст і форми сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. *Професійна педагогіка*, 1(21), 44-52.
- Верховна Рада України. (2017). Про освіту: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Верховна Рада України. (1998). Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Верховна Рада України. (2019). Про фахову передвищу освіту: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
- Верховна Рада України. (2014). Про вищу освіту: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
- Верховна Рада України. (2012). Про професійний розвиток працівників: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>
- Верховна Рада України. (2012). Про зайнятість населення: Закон України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
- Закатнов, Д. (2023). Психолого-педагогічне обґрунтування моделі консультування з молодіжного підприємництва для повоєнного відновлення економіки України. *Інноваційна професійна освіта*. 2(9), 374-378.
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014, 20 жовтня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
- Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Р 14: жовтень 2023. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R14_Displacement_ENG-UKR.pdf
- Зоренко, К., & Гриценко, І. (2019). Формування ключових компетентностей для навчання протягом життя. *Молодь і ринок*. 6(173), 52-55.
- Луганська обласна державна адміністрація – обласна військова адміністрація. (n.d.). Координаційний центр підтримки цивільного населення. https://loga.gov.ua/oda/press/news/koordinaciyinyi_centr_pidtrimki_civilnogo_naselennya_virishuie_problemi_300_tisyach.
- Луганські хаби – вагома підтримка в умовах війни. <https://irtafax.com/luhanski-khaby-vahoma-pidtrymka-v-umovakh-vijny/>.
- Лук'янова, Л. (2022). Законодавче регулювання освіти дорослих в Україні: прийняти закон чи можемо ще почекати... *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 1(21), 9-17.
- Міністерство економіки України. (2022). Про затвердження професійного стандарту «Майстер з монтажу та обслуговування систем відновлювальної енергетики»: Наказ Міністерства економіки України. <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/majster-z-montazu-ta-obslugovuvanna-sistem-vidnovlualnoi-energetiki>
- Савченко, М. (2022). Консультування з молодіжного підприємництва в центрах кар'єри та бізнесу закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Інноваційна професійна освіта*. 1(2), 224-227.